Маја Рогач Станчевић

ПРЕИСПИТИВАЊЕ ТРАГИЧКЕ КРИВИЦЕ У ПРОЗИ МИЛЕНКА БОДИРОГИЋА

> *Даље се не може. Њима је забрањено мислити утопију, а то је као да им је забрањено мислити. Мишљење је утопијски подухват.*[1]

Бодирогићеви ликови готово као да еманирају Рилкеове стихове из „Осме девинске елегије": „То је судбина: бити насупрот, / ништа до то и вазда насупрот." Њихове позиције фанатичне и најчешће фаталне борбе против сваког вида конформизма варирају од застрашујуће темељне конфронтације владајућем дискурсу до коначног раскола чији је замах – метафизички. Њихове судбине одређује *агон*, отпор према „первертираној енергији полиса", како је аутор дефинише, која се очитује у колективним заносима политичких идеологија деведесетих, пратећим интерпретацијама и ревизијама вредности у којима Рајић из романа *По шумама и горама* (2019), као уосталом и Менсур, па и Орфан из *Песка пјескаре* (2024), нужно види коначни залазак, сасвим условно речено, *свог* света. Јер чини се да га противречност сопствене природе лишава могућности да истински припада ма чему изузев *идеји* – левичарској, оваплоћеној у Партизанском покрету, која, након распада Југославије, у владајућој клими повампирења деснице, радикално мења свој предзнак или нестаје на обзорју платонизма. Па ипак, како запажа приповедач у роману *По шумама и горама*, готово сви предмети које Рајић носи, стари више деценија, произведени су у бившој Југославији, држави која за њега остаје кључни топос припадности. Можда и управо зато што је коначно изгубљена, заувек закључана у сфери носталгије за коју чак постоји и специфичан назив, Рајићева југоносталгија није сентиментална, она је вид аскезе пред будућношћу која настаје бујањем и бокорењем људског зла.

Паралелно с чињеницом да су у питању, како сам аутор каже, „црвени романи", прожети левичарском идеологијом која зло искључује из координатног система, Миленко Бодирогић се, на узнемирујући начин, дотиче проблема зла, универзалног, а помало запостављеног у савременој књижевности. Зло као специфично човеково својство, које га, за разлику од интелигенције или осећајности, непогрешиво раздваја од животиња, манифестује се у различитим аспектима људског односа према свету, а можда најизразитије у непојамној патњи немоћних бића, неподношљивој *агонији кратког ланца*.

Бодирогић се не бави много идеалистичким аспектом комунизма, садржаним, како наводи Исаија Берлин, у представи да би проблеми појединаца и друштва

[1] Бодирогић, Миленко. (2019). *По шумама и горама*. Орфелин: Нови Сад, 160.

били решиви кад би снаге разума и врлине могле да победе неморал и незнање, већ алтруистичким делањем младих, одметнутих људи који у шумама фашизмом окупиране земље, односно на гробљу страдалих револуционара (*Песак ијескаре*), проналазе простор непристајања и слободе – њиховим конкретним, махом трагичним судбинама и путањама које Рајић у роману *По шумама и ијорама*, као и Хајрија, Менсур и приповедач у *Песку ијескаре*, бележе и којима корачају са, можемо слободно рећи, ходочасничком посвећеношћу. Начин на који Рајић чита о партизанима Фрушке горе, Бугојна, Сарајева, Калника, реконструишући њихове биографије кроз доступан историографски материјал, готово је сакралан. Исто би се могло рећи и за интимну обраду теме Хусинске буне у *Песку ијескаре* – Хајрија, Менсур, приповедач и, до одређеног момента, Богдан, састају се на Хусинском гробљу, чувајући наратив о побуни готово као тајно учење које их повезује много дубље од било које егзистенцијалне околности. Или би било тачније рећи да је Хајрија сâмо утеловљење поруке, његов „Бог" – како то експлицира приповедач, или можда, у својој израженој андрогиној лепоти, анђео.

Рајићев „кућни олтар" испуњен је свим елементима једног секуларног светилишта – међу њима, монографије партизана, на основу свезнајуће интонираног приповедања госпође Бартуло, неодољиво подсећају на житија ових мученика револуције. У роману *По шумама и ијорама* чини се да Бодирогић жели да одржи напетост између бартуловске демистификације Рајићевог лика и приповедачеве позиције љубави која се пажљиво опходи према тајни Другог, интегришући је у субјективну слику. Гротескни призор изрицања „коначних истина" о Рајићу над пладњем пржених кечига обележен је нескривеним презиром наратора (чини се и аутора), не толико према облапорности већ према тој дијалектици упрошћавања, а можда и *elan vital*-у, који резултирају у једној узнемирујуће огољеној, а могуће је и, из једне перспективе, сасвим тачној слици. Госпођа Бартуло у свом позитивизму задаје удар комплексној и софистицираној, али у основи монолитној приповедачевој представи о пријатељу. Управо та динамика наративне полифоније – приповедач, Рајићев монолог и, коначно, позитивизам бартуловштине – даје овом роману карактеристичну приповедну снагу.

Хајријино учење, *Praxis* из *Песка ијескаре*, задобија чак и своју иконографију – уље на платну Исмета Мујезиновића *Аутопортрет са споменицом* – на којој сликар, наг до појаса и бос, стоји пред платном, груди прободених партизанском споменицом, док се с места где је метал пробио кожу сливају два танка млаза крви. Симбол револуције, тајна, тело и крв – све ово у Бодирогићевој прози твори констелацију која сасвим сигурно има већу специфичну тежину од критике друштва. У начину на који Менсур говори о Хусинској буни, на који тај наратив прихвата и саопштава (исповеда) као најинтимнију спознају, очита је жудња за смислом који није нужно оностран, али има одређену црту метафизичког „сувишка" у односу на све што обухвата друштвена конвенција пожељног и који га неминовно раздваја од приземних, чак и племенитих циљева.

Мада жуди за откривањем „средишта ствари", како признаје у једном свом подједнако безнадежном монологу, Рајић, истовремено, сумња у могућност његовог досезања, али не и у средиште само. Ту пунину смисла он ипак наслућује у чудесним

објавама које се такође чине као неки вид епифаније – слика срна које дрхте у својој оностраној грациозности, носећи поруку недокучивог, узмичућег средишта које је за Бодирогићеве ликове место жеље.

Мека моћ висибаба под сипким снегом на Фрушкој гори (*По шумама и горама*), као мотив, свакако је понајмање објава капитулације зиме, она мора бити више од тога – и не случајно алузија управо на есеј Валтера Бенјамина о Брехтовој поезији, његове коментаре песама, посебно оне о Лао Цеу („Чврсто, схваташ, то је слабије"). Брехт, чији је књижевни рад (па и лирика) дубоко укорењен у друштвенополитичке теме, својим литерарним и личним ангажманом представља јаку левичарску референцу, готово амблем. Тим поводом, нарочито у светлости романа *По шумама и горама*, немогуће је не присетити се хладноће мрачних шума у бићу из Брехтове песме „О сиротом Б. Б." (коју Бенјамин такође коментарише), па и његовог израза „шетач" којим описује Дантеа и Вергилија – елеганцију и ноншалантност њиховог базичног литерарног става. С друге стране, Брехтов однос према Достојевском, ког сматра изразито штетним за душевно здравље читалаца, неминовно асоцира на Менсуров грозничави монолог пред владиком у *Песку пјескаре* о јефтиној театралности *Браће Карамазових* и одвратности руског месијанизма.

У оба романа важи девиза: ништа није искључиво оно што се чини да јесте, све је референца, виђени и доживљени свет ипак је испуњен значењем.

Рајић је истински герилац, *ходач*, партизан и апостол једне неочекивано пронађене нуминозности – она је садржана и изнова откривена у савршеној жртви. У епифанији, како се чини, унапред изгубљене борбе рањивих, и страдања у свесном потчињавању сопственог живота племенитом циљу општег добра. Рајић је и „живи мртвац", како самог себе описује, одметник од животних норматива, али и особа која граби у сопствену смрт, чинећи све супротно конвенцијама умирања у савременом свету, проналазећи ток своје контемплације и опроштаја од живота далеко од самртничке постеље или болничке палијативе, крећући се планинским стазама којима су током Другог светског рата прошли партизани.

Младог Менсура судар с ратном стварношћу суновраћа у лудило, а затим у смрт. Он завршава у „мртвом срцу града" *над којим лебди дух пијешета* – на једном од гробаља, која је с приповедачем радо посећивао. И Менсур је обездомљен крвавим цепањем бивше државе у којој је *згаснула звијезда* – Југословенска народна армија која петокраку замењује двоглавим орлом, четничким обележјем, за њега је слика неповратног урушавања света.

Хамартија у оба Бодирогићева романа, *По шумама и горама* и *Песак пјескаре*, као да представља управо то радикално непристајање на сасвим типичну дозу конформизма пред девијантношћу окружења и неспремност да се одустане од борбе која је, рационално гледано, узалудна. И за Рајића из првог и за Менсура из другог Бодирогићевог романа компромис би значио опстанак у људској заједници по цену личне слободе, а конфронтација, која је аутентична и неизбежна, значи неминовно страдање. Реч је о снази која задобија своју величину управо с обзиром на крхкост субјекта, сачињену од најличнијих и најопштијих слабих места људскости.

Ликови Бодирогићеве прозе су литерарни – урођени у наративе који их одређују, а то су увек *уски путеви* мањине којима се крећу опхрвани теретом друштвене

неприлагођености. У прози овог аутора препознатљив је приповедни квалитет који би се могао назвати крлежијанским, а очитује се (и) у реинтерпретирању кобне вехементности ликова и из ње изникле неуралгије која их покреће, водећи их све до неминовне ескалације њихове различитости, а управо она одређује и привлачи сплет трагичних околности и лични удес. Ликови романа *По шумама и їорама* и *Песак їјескаре* свргавају читав један поредак који не успева да их задржи бројним конвенцијама људског друштва, залазећи опасно у зону асоцијалног, па и суманутог; ношени су поривом који би био једнако легитиман и у античкој трагедији – побуном пред законом јачег и злоупотребом моћи која се испољава у различитим аспектима стварности.

Језичка изузетност је доминантна одлика Бодирогићевог приповедања. Располућени језик једне бивше државе, који можемо дефинисати као српскохрватски, у великој мери одређује идентитет приповедача и ликова. Бриљантност с којом Бодирогић прелази с екавице на ијекавицу, начин на који наново спаја идеолошки прекинуте језичке нити хрватског и српског, признајући њихова наречја као једину постојбину отпорну на насилно прекрајање историје, представља једну од најлитерарнијих одлика прозе овог аутора. Како је то експлицирано у роману *По шумама и їорама*, ијекавица може бити и отпор према лицемерју новог језичког пуританизма, „чистунских" језика насталих као резултат порива разграничења.

У приметној тенденцији спуштања приповедачког фокуса савремене прозе ка пољу свакодневног, романе Миленка Бодирогића *По шумама и їорама* и *Песак їјескаре* карактерише специфичан *їовраїак їаїоса*, не више као „лешинарске емоције", како то с одбојношћу дефинише Фрај, већ као доприноса традицији проучавања трагично издвојеног духа, дуге повести о сламању индивидуе (која би могла бити слична нама) у незадрживом сукобу између унутарњег и спољног света.